

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Лисюк Ю. В.

Права й свободи людини є багатограним і складним явищем. Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, обмежуючи всевладдя держави й поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб і відносин між ними. Саме боротьба за права й свободи людини, за нові й нові ступені розвитку свободи часто ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, що потребувало нового осмислення ролі прав і свобод людини в її відносинах з державою.

Тому метою й завданнями цієї статті є аналіз окремих аспектів історичного розвитку прав і свобод людини в контексті взаємовідносин людини й держави, визначення певних категорій прав і свобод людини та використання позитивного міжнародного досвіду щодо прав і свобод людини в Україні.

Витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність і недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. В античні часи подібні погляди набули широкого поширення від ідеї про природні права, що виникли ще за часів Стародавньої Греції [6]. Потім широкого розповсюдження права й свободи людини отримали в середньовічній Англії, зокрема протистояння короля з баронами й лицарями завершилося прийняттям у 1215 р. Великої хартії вільностей, яка обмежувала абсолютну владу монарха і його майнові права, визначала принципи відповідності провини й покарання, презумпції невинуватості, проголошувала право вільного пересування країною, покидати країну й повертатись до неї та таке інше.

На шляху ствердження прав і свобод людини було багато яскравих юридичних документів, серед яких англійська Петиція про права 1628 р. та Білль про права 1689 р. Декларація незалежності США від 04 липня 1776 р., яка проголошувала, що всі люди створені рівними й усі вони наділені своїми невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода й прагнення до щастя, і що уряди встановлюються для того, щоб забезпечувати ці права, а влада виводиться зі згоди тих, ким вони управляють. Французька Декларація прав і свобод людини 1789 р. проголошувала, що тільки невігластво й нехтування правами людини є єдиними причинами суспільних бід. У цій декларації ставився акцент на природному характері рівноправності й свободи людей і проголошувалися як природні та невід'ємні права на свободу, власність, безпеку й опір пригніченню. Починаючи з перших 10 поправок до Конституції США, які дістали назву Білля про права, права й свободи людини набувають конституційного авторитету.

Основою подальшого розвитку й становлення прав і свобод людини стає загальна декларація прав і свобод людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., яка виходить з того, що саме визнання гідності, яка властива всім людям, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості й загального миру [2]. У 1966 році ООН приймає наступні два провідні міжнародно-правових документи, як Міжна-

родний пакт про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні й культурні права, які разом з Декларацією становлять Хартію прав людини [3].

Після цього почався стрімкий розвиток прав і свобод людини, які були закріплені в понад 50 декларацій і конвенцій з питань прав людини. Багато таких документів приймалося й іншими міжнародними організаціями, а саме ЮНЕСКО, Міжнародною організацією праці тощо. На шляху становлення сучасного інституту прав і свобод людини помітну роль відіграють Документи Конференцій з людського виміру загальноєвропейського процесу держав - учасниць НБСЕ і заключний документ Гельсінської наради держав у 1992 р. та низка інших важливих прийнятих і проголошених документів.

З точки зору часу й складених конкретно-історичних умов виникнення тих чи інших прав і свобод людини їх можна розділити на три етапи.

Першим етапом розвитку прав і свобод людини є засновані на традиційних ліберальних цінностях права й свободи, які визначали межі втручання державної влади у сфери громадянського суспільства й особистого життя людини, право на свободу думки, совісті й релігії, на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, на недоторканність особи й таке інше.

Другий етап розвитку прав і свобод людини пов'язаний з боротьбою людини за поліпшення свого соціально-економічного становища й культурного рівня. На початку XX ст. були висунуті нові ідеї соціального реформування суспільства з метою пом'якшення класового протистояння в суспільстві, зменшення різниці між бідністю й багатством. Для цього в Німеччині вперше законодавчо була запроваджена єдина система соціального страхування, проголошено право на працю, на соціальне страхування в разі захворювання, по старості тощо. Отже, думка про соціальну захищеність людини стає провідною серед прихильників соціалістичних і соціал-демократичних політичних течій, ідей соціальної державності. У міжнародно-правових документах, і передусім у Загальній декларації прав людини й Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права, а також конституціях розвинених країн Європи та Америки соціально-економічні права набувають особливого значення й всебічного розвитку, що у свою чергу дістає юридичного закріплення.

Третій етап розвитку прав і свобод людини формувался після Другої світової війни. До нього належали такі права й свободи, особливості яких полягає в тому, що вони здійснювалися не окремим індивідом, а колективно, зокрема право на мир, на безпечне для життя й здоров'я довкілля, на соціальний і економічний розвиток, на міжнародне спілкування тощо [5].

Надалі ж необхідно більш детально зосередити свою увагу саме на стані розвитку прав і свобод людини в Україні, їх взаємозв'язок з міжнародно-правовими актами та їх імплементація в українському законодавстві.

Україна ратифікувала основні міжнародні документи про права людини, які згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства. Отже, вперше на конституційному рівні в Конституцію України 1996 р. був включений окремий розділ, який був спеціально при-

© Ю.В. Лисюк, 2012

свячений правам, свободам і обов'язкам людини й громадянина. Також стаття 3 Конституції України закріплює як вихідну засаду правової демократичної соціальної державності положення про те, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

У Конституції України, так само як у конституційному законодавстві багатьох інших країн, застосовуються терміни "право людини" і "свобода людини". Ці два поняття слід розрізняти, оскільки їх термінологічні відмінності сформувалися історично з часів французької Декларації прав і свобод людини 1789 р., але пізніше значною мірою були нівельовані документами про права людини, зокрема Декларацією прав і свобод людини 1948 р.

Треба підкреслити, що між "правами" і "свободами" як юридичними категоріями немає різких відмінностей, оскільки вони окреслюють певні правові можливості людини в різних галузях її життєдіяльності, які чітко гарантуються державою. Однак між ними можна встановити різницю на основі ступеня визначеності можливої поведінки й механізму державного гарантування. Термін "право" можна застосовувати тоді, коли йдеться про конкретні можливості поведінки (право на працю, на відпочинок, на освіту, на соціальний захист тощо). Коли ж необхідно підкреслити більший простір вибору варіанта поведінки на власний розсуд і під власну відповідальність, використовується термін "свобода".

Отже, не випадково, що Конституція України визнає правові можливості людини через "свободу" тоді, коли йдеться про реалізацію творчих здібностей, що залежать насамперед від потенціалу й рис конкретної особистості. Але, з іншого боку, гарантування свободи, на відміну від забезпечення права, жодним чином не передбачає певного державного механізму. Основною гарантією свободи є невтручання у сферу її реалізації з боку держави та інших суб'єктів. Частина 1, 2 ст. 32 Конституції України чітко передбачає, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання й поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди [1].

Інші юридичні можливості людини визначаються в Конституції України через "право" - можливість конкретної поведінки, що гарантується певними юридичними засобами й формами, так - через "право на свободу" (право на свободу, на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань тощо).

Заслугує окремої уваги різниця між правами й свободами людини та правами й свободами громадянина. Таке ставлення до розуміння сутності правових надбань людини й громадянина в суспільстві відповідає Конституції України щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, оскільки правомочними визнаються не тільки громадяни України, а й інші категорії осіб, які перебувають на її території, зокрема іноземні громадяни та особи без громадянства. Отже, згідно зі ст. 26 Конституції України іноземці й особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами й свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [1].

Отже, що стосується прав і свобод людини, Конституція використовує терміни "кожний", "усі", "ніхто", "особа", "ті, хто". Це свідчить про те, що Конституцією

України визначаються права й свободи людини як окремого індивіда, реалізація яких зумовлена передусім приватним інтересом і здійснюється за допомогою інститутів громадянського суспільства. До них належать право на життя, на свободу, особисту недоторканність, на вільний розвиток своєї особистості, на свободу думки, свободу світогляду тощо.

Одночасно з цим частина прав і свобод розглядається Конституцією України як певні юридичні можливості тільки громадян України, правовий статус яких зумовлений наявністю постійного політико-правового зв'язку між особою й українською державою - громадянством.

Права й свободи людини залежно від спрямованості потреб особи щодо сфери суспільних відносин можна розділити на фізичні, особистісні, політичні, економічні, гуманітарні, права на соціальний захист.

До фізичних прав і свобод людини відносяться право на життя, на свободу й особисту недоторканність, на безпечне для життя й здоров'я довкілля, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на достатній життєвий рівень - свій і сім'ї.

До категорії особистісних прав і свобод включають право на вільний розвиток своєї особистості, на повагу гідності, на свободу думки й слова, світогляду й віросповідання, свободу пересування й вибору місця проживання.

Політичними правами й свободами людини необхідно вважати право на громадянство, на свободу об'єднання у політичні партії, брати участь в управлінні державними справами, у референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади й місцевого самоврядування, рівного доступу до державної служби.

Економічні права можна розглядати право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, право на працю, на підприємницьку діяльність, на заробітну плату.

Гуманітарними правами й свободами людини є права її на освіту, на користування досягненнями культури й мистецтва, свобода творчості, авторські права [4].

До прав на соціальний захист Конституція України відносить такі: право на соціальний захист, що містить право на соціальне забезпечення, пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, право на житло [1].

Права й свободи людини можуть залишатися декларативними, значною мірою знецінюватися при відсутності певних засобів гарантування їх реалізації в повсякденному житті людини й суспільства. Отже, питання про права людини - це не тільки питання про те, що має бути з позицій абстрактних намірів і зобов'язань, а й про те, що реально може бути здійснено індивідом у конкретних умовах сьогодення.

Практична реалізація прав і свобод людини потребує певних гарантій - достатнього рівня економічного, соціального й культурного розвитку суспільства, особливо надійного юридичного захисту з можливістю звернутися за захистом до міжнародних правових організацій. Так особливим видом гарантій реалізації прав і свобод людини є правова активність суб'єктів.

Економічними гарантіями прав і свобод людини є соціально-ринкова економіка, рівність форм власності, свобода зайняття підприємницькою діяльністю, високий рівень продуктивності праці та економічного розвитку суспільства, що безумовно дає змогу забезпечити добробут, гідний рівень життя й соціальний захист.

Політичною гарантією прав і свобод людини виступає демократія в найширшому її розумінні, орієнтація різних соціальних сил на цінності політичного характеру,

сформована на демократичних засадах виборча система, активна участь в управлінні державними справами.

Як духовну гарантію прав і свобод людини треба розглядати як панування у свідомості людей і суспільства уявлення відносно того, що саме людина є в цивілізованому суспільстві найвищою соціальною цінністю, первинним носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права, навколо інтересів, прав і свобод якого формується сучасна правова демократична система. Важливим компонентом духовних гарантій прав і свобод людини є повага до права як до необхідного й важливого засобу регулювання соціальних відносин у сучасному суспільстві й законності.

До юридичних гарантій прав і свобод людини належать правові процедури їх реалізації, право знати свої права й обов'язки, право на юридичну допомогу, також і безкоштовну, на належний судовий захист, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної й моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діяльністю чи бездіяльністю, встановлення юридичної відповідальності за порушення чи обмеження прав людини. Юридичними гарантіями прав і свобод людини виступає система специфічних юридичних конструкцій, таких як: презумпція невинуватості, неможливість зворотної дії закону, що встановлює або посилює відповідну юридичну відповідальність за правопорушення, а також неможливість бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення [4].

Особливим інституціональним гарантом прав людини згідно зі ст. 101 Конституції України виступає Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Міжнародно-правовою гарантією прав і свобод людини є право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій. Одночасно з цим, слід наголосити на тому, що в умовах формування правової демократичної державності першочергово серед гарантій прав і свобод людини виступає правова активність суб'єктів права, їх намагання практично реалізувати свої правові можливості - права й свободи та захистити їх у разі порушення. Побудоване на правових засадах суспільство - це таке суспільство, що складається з активних громадян, де нормативно-правові акти приймаються в інтересах людей, які спираються у своїй практичній діяльності на приписи правових норм, прагнуть використовувати й захищати свої права й свободи.

Правова активність ґрунтується на безпосередній зацікавленості індивідів і організацій у реалізації норм права. Тому з метою підвищення рівня правової активності відповідно до ст. 55 Конституції України кожному надається право не забороненими законом способами захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань [1].

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що розвиток прав і свобод людини отримало широке розповсюдження ще з найдавніших часів людської історії, поступово права й свободи людини набувають особливого значення й всебічного розвитку в розвинених країнах Європи та Америки, що у свою чергу дістає юридичного закріплення. Розвиток і становлення прав і свобод людини в Україні юридично почалося з моменту ратифікації основних міжнародно-правових актів та їх закріплення в національному законодавстві. Особливого значення набуває саме міжнародний досвід щодо дотримання й захисту прав і свобод людини, імплементація норм які прописані в міжнародно-правових актах в українське законодавство повинно стати каталізатором для подальшого розвитку прав і свобод людини у нашій державі. А задля цього права й свободи людини мають бути невід'ємними елементами правової культури особистості й суспільства, що може бути досягнуто тільки в процесі становлення правової державності, акумуляції національно правовою системою загальноновизнаних державно - правових цінностей і продовження формування незалежної судової системи захисту прав і свобод людини.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30.
2. Загальна декларація прав людини / Офіційний вісник України. - 2008. - № 93.
3. Велика хартія вольностей (1215) // Історія держави і права зарубіжних країн. Хрестоматія: Навчальний посібник для студентів юридичних спеціальних вищих закладів освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. - К.: Видавничий Дім "Ін Юре". - 2002. - 716 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник / О.Ф. Скакун; переклад з російської - Х.: Консум, 2001. - 556 с.
5. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина. - Х.: Факт, 2001. - 440 с.
6. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под редакцией В.С. Нерсисянца. - М.: Норма, 2006. - 944 с.

Лисюк Ю. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник відділення юридичного забезпечення
Одеського державного університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 25.04.2013*

УДК 35.088:342.951 (477)

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Плетньов О. В.

Загальновідомо, що правоохоронні органи мають специфічні юрисдикційні та організаційні відмінності від інших органів державної влади. Їх юрисдикція полягає у делегованих державою повноваженнях, які встановлюють обсяг їх компетенції, а також способах розгляду й прийнятті рішень, порядку їх оскарження тощо.

У Законі України "Про демократичний цивільний

контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" під правоохоронними органами розуміються державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [1]. У свою чергу, у Законі України "Про основи національної безпеки України" правоохоронними органами вважаються органи державної влади, на

© О.В. Плетньов, 2012